

Fuzulî'nin "Leylâ ve Mecnun" Mesnevisinin Bitlisî'nin Aynı Başlıklı Eserine Etkisi

Zümrüd Rahimova-Şefiyeva*

Öz

18. yüzyıl şairi Heris Bitlisî'nin 24 fasıl ve 740 beyitten oluşan "Leylâ ve Mecnun" mesnevisi geleneksel edebi örneklere dayanılarak kaleme alınmıştır. Bu eserde birçok klasik şairin etkileri görülmektedir. Bu bağlamda Nizâmî, Mektebi, Nevai ve Hatifi'nin "Leylâ ve Mecnun" eserleriyle Bitlisî'nin aynı başlıklı mesnevisi arasında belirli örtüşmeler söz konusudur. İsimleri zikrolunan şairlerden başka mesnevide başka bir şairin etkilerinin de olmasıyla ilgili araştırmalarda bilgi verilmiş, fakat onun kimliği açıklanmamıştır. Makalede kimliği açıklanmayan fakat Bitlisî üzerinde etkileri büyük olan bir şairden bahsedilir. Araştırmalarımız sonucunda (çeşitli olgular, kıyaslamalar, değişik olay, motif, ifade ve kafiyelerin paralellik arz etmesi) kimliği açıklanmayan etki kaynağının ünlü Azeraycan şairi ve divan şiirinin dehası Fuzulî'nin olduğunu belirledik.

Anahtar Kelimeler: Heris Bitlisî, Fuzulî, Rudenko, Bayezidi, Nevai, mesnevi, etki

---

* Doç. Dr. AMEA akad. ZM.Bünyadov adına Doğubilimcilik Enstitüsü,
zumrud_rahimova@yahoo.com

Influence of “Leyli and Majnun” distich by Fuzuli on Bitlisî’s work of the same title

Zümrüd Rahimova-Şefiyeva*

Abstract

The poem “Leyli and Majnun” by Haris Bitlisî is small in volume and consists of 24 headings and 740 distiches. In adherence to tradition it differs with certain features. Sources used are not indicated by Bitlisî. Even if sometimes the breach is occurred in description of the story but it is mostly the same with Fuzuli distich from the beginning.

Our researches show that Bitlisî is mostly influenced by Fuzuli in comparison with other authors.

Keywords: *Haris Bitlisî, Fuzuli, Rudenko, Bayazidi, Maktabi, Navai, poem, influence*

---

* Doç Dr. Azerbaijan National Academy of Sciences, zumrud_rahimova@yahoo.com

Giriş

XIX. yüzyılın 40'lı yıllarında akademisyen B.A.Dorn'un görevlendirmesiyle Rusya'nın Türkiye konsolosu olarak çalışan A.D.Jaba tarafından Kürt yazmaları derlendi. Onun derlediği 54 yazmadan 44'ü Kürtçe, diğerleri ise Türkçe, Farsça ve Fransızcaydı. Daha sonra Kürt edebiyatı üzerine Sovyet döneminin ünlü bilim adamlarından olan M.B.Rudenko, Jaba'nın yazmalar koleksiyonu üzerinde bilimsel araştırma yaptı, Kürtçe yazıların tasvirini verdi ve bazı eserlerin filolojik çevirisini ve eleştirel metnini hazırlayıp yayınladı.¹

1. Fuzuli ve Bitlisî'nin "Leylâ ve Mecnun" Mesnevilerinin Mukayesesi

Filolojik çevirisi yapılmış bu eserlerden biri de Heris Bitlisî'nin "Leylâ ve Mecnun" mesnevisidir.² H.Bitlisî'nin hayat ve eserleri hakkında bilgi yok derecesindedir. Bilinen şu ki, o, XVIII. yüzyılda yaşamıştır ve "Leylâ ve Mecnun" mesnevisinden başka A.Jaba'nın koleksiyonunda "Yusuf ve Zeliha" adlı daha bir eseri vardır. Rudenko, bu eserin Bitlisî'den yüz yıl önce yaşamış Selim ibn Süleyman'ın "Yusuf ve Züleyha" mesnevisinin yeniden işlenmiş varyantı olduğunu göstermiştir. "Anlaşılan, Heris Bitlisî'nin amacı mesnevinin dilini sadeleştirmek olmuş, Züleyha'nın adı da bu amaçla halk telaffuzuna uygun olarak "Zeliha" şeklinde kullanılmıştır".³

H.Bitlisî'nin "Leylâ ve Mecnun" mesnevisi hacimce küçüktür, 24 bölüm ve 740 beyitten oluşmaktadır. Eserden belli oluyor ki, şair, mevcut "Leylâ ve Mecnun"lardan beslenmiş ama bu kaynakları göstermemiştir. A.Jaba, Bitlisî'nin "Leylâ ve Mecnun" mesnevisinin Nizâmî'nin aynı adlı eserinin tercümesi olduğunu düşünmüştür. Rudenko ise eserin orijinal olmadığını, konunun Nizâmî'nin "Leylâ ve Mecnun" eserinden alındığını onaylasa da buradaki bazı bölümlerin

---

¹ Rudenko M.B. Opisanie kurdskih rukopisey Leningradskih sobraniy, Moskva, 1961, 4.

² Bitlisi Haris. Leyli i Mecnun. Pervod, predslovie i primechanie Rudenko M.B., Moskva, 1965.

³ Rudenko M.B., a.g.e., 58.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Nizâmî`de olmadığını da kaydetmiştir.⁴ Doğu Halkları Edebiyatında Nizâmî Konuları(Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока) kitabının yazarı Gazenfer Aliyev de Nizâmî ve Bitlisî'nin "Leylâ ve Mecnun" mesnevilerinin örtüşüğünü ve başka bir edebi kaynağın da etkisinin olduğunu belirtmiştir.⁵

Y.E.Bertels`e göre zaman itibariyle ilk kaynaktan - Nizâmî'nin mesnevisinden uzaklaştıkça "Leylâ ve Mecnun"ların konusu rengarenk kazanıyor. Sonraki yazarlar için ancak ilk kaynaktan konuşmak önemli sayılmaz.⁶ Bu anlamda Bitlisî'nin eserinde Nizâmî ile birlikte Mektebi, Hatifi, Nevai ve Fuzuli'nin etkisi görülmektedir. Olgular, kıyaslamalar Fuzuli'den etkilenmenin daha geniş olduğunu, farklı parçaların, ifade ve uyakların paralellik arz ettiğini gösteriyor. Bu, rastlantısal bir olay değildir. Fuzuli'nin "Leylâ ve Mecnun" mesnevisi Kürtlerin de çok sevdiği eserlerden olmuştur. Belli ki, Kürt edebiyatı yüzyıllar boyunca Fars, Türk, Arap edebiyatları ile temasta gelişmiştir. Bunu Kürt şairleri, bilim adamları kendileri de itiraf etmiş ve değerlendirmişler. Kürt edebiyatının şaheseri olan Ahmet Hanî'nin "Mem ve Zin" mesnevisi Fuzuli'nin "Leylâ ve Mecnun" eserinin etkisiyle aynı vezin ve behir ölçüsüyle yazılmıştır.⁷ Fuzuli ve Bitlisî'nin mesnevilerindeki örtüşmelerde dikkati çeken ilk olgu her iki eserin yazılma nedenleri bölümüdür. Fuzuli eserini Türk sanat adamlarının

[Lütf eyle! – dediler, - ey sühensenc!
Faş eyle cahane bir nihan genc!
Leyli-Mecnun ecemde çohdur,
Etrakde ol fesane yohdur.
Tegrirre getir bu dastanı,
Gıl taze bu eski bustanı! ⁸],

Bitlisî ise bir Kürt kızının ricasıyla yazdığının altını çizer:

ی سر پدم یوژ رارف نونکم
وکهمجرتژ یکیلیا و نونجم

⁴ Bitlisi Haris, a.g.e. 6.

⁵ Aliev G.Y. Temi i syujeti Nizâmî v literaturah narodov Vostoka, Moskva, 1985, 81.

⁶ Bertels Y.E. Nizâmî i Fuzuli, Moskva, 1962, 275.

⁷ Hüseyin Kürdoğlu. Füzuli ve Ahmed Hanî, Muhammed Füzuli 500. Beynelhalg Füzuli simpoziumunun materialları (7-8 Noyabr 1996), Bakı, "Sabah", 1997, 244-253.

⁸ Muhammed Füzuli. Eserleri, II cild, Bakı, 1958, 45.

9 ىدرک وتو ىکنز نینازد
ماول وچ ىسرافد نینازد

“O dedi: “Leylâ ve Mecnun”u tercüme et,
Onu Kürt dilinde şiire dönüştür ki biz de okuyalım. Çünkü biz
Farsçayı bilmiyoruz”.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Farsça "Leylâ ve Mecnun"
yazarlarından hiçbiri eserin bölümlerinin başlıklarını mesnevi şeklinde
kafiyeye tabi tutmamıştır. Ama kendi eserini Fars dilinden tercüme
olarak sunan Bitlisî`de de bölümlerin başlıkları aynen Fuzuli`de
olduğu gibi seçilidir.

Fuzuli`de:

Bu, sebebi-nezmi-kitabdır
Baisi-irtikabi-ezabdır.¹⁰

Bitlisî`de:

ببسد فیلات ىباتک
زاغاو محولرس ىباطخ¹¹

Kitabın yazılma nedeni
Ve hitap bölümünün başlangıcı.

Görüldüğü üzere Fuzuli`de "kitap-azap", Bitlisî`de "kitap-
hitap" seci oluşturmaktadır. Aynı zamanda Bitlisî Fuzuli'nin "sebepe",
"kitap" kelimelerini alıntılamıştır. "Ve" bağlacı Fuzuli`de beytin
arasında, Bitlisî`de beytin ikinci mısranın başında kullanılmıştır.

H.Bitlisî`nin "Leylâ ve Mecnun" eserinde Allah'a, Peygambere
hitap ve eserin yazılma sebebi olarak üç geleneksel bölümden sonra
olaylar anlatılmaya başlar. Olayın tasviri en baştan "Mecnun'un
Okulda Yalnız Kalması" bölümü dâhil olmakla Fuzuli'nin
mesnevisinde olduğu gibidir, sonra sıra bozulsa da, Bitlisî`deki bazı
bölümler Fuzuli'nin eserindeki bölümlerle örtüşmektedir. Böyle
bölümlerden biri "Mecnun'un Bebek İken Gece Gündüz Ağlaması ve
Bir Güzelin Kucağında Susması" bölümüdür. Y.E.Bertels Nizâmî'den
sonra "Leylâ ve Mecnun" yazarlarından bahsederken bu epizodun
Mektebi Şirazi, Hatifi ve Fuzuli'nin eserlerinde kullanıldığını

⁹ Bitlisi Haris. Leyli i Mecnun. Pervod, predslovie i primechanie Rudenko M.B.,
Moskva, 1965, 13.

¹⁰ Muhammed Füzuli, a.g.e., 44.

¹¹ Bitlisi Haris, a.g.e., 10.

göstermiştir.¹² Mektebi, Fuzuli ve Bitlisi'nin eserlerinden örneklere bakalım.
Mektebi`de:

زا بهیرگ ربه ن آ لگی تشهب
هراوهگ رد بآ هدید تشگ
اتدیور یخریرپ دیدن...
زا بهیرگ یمد رایندی دیم¹³

(O behişt gülünün ağlamasından,
Beşik gözyaşı içinde gemi oldu.
Peri yüzlüyü gidip görmeyince
Bir anda ağlamaktan kalmadı)

Fuzuli`de:

Lakin ol edib hemişe nale,
Hoşnud deyildi heç bu hale.
...Bir gün onu gezdirirdi daye,
Derdini yetirmeye devaye,
Bir evde meger ki, bir periveş
Ol tifli besi görüb müşevveş
Rehm etti, eline aldı bir dem,
Tifl onu görünce oldu hürrem,
Hüsnune bahıb gerar tutdu,
Feryadü feğanımı unutdu.¹⁴

Bitlisi`de:

ماگادی کژورد کچک بوخ
یترکله یوا زیزه و بوغرم
یفل احلا ی نک و داشدی شگ وید
هدنخرفی هاشد ش هژ ووب انیه
وگد انیاد به یدره
یتسد یرکاو مابو ی درد¹⁵

(Aniden bir güzel kız
O aziz ve sevimliyi (kucağına) götürdü.

¹² Bertels Y.E. Nizâmî i Fuzuli, Moskva, 1962, 287, 305.

¹³ Mektebi Şirazi, Mecnun ve Leyla, Tahran, s.146

¹⁴ Muhammed Füzuli. Eserleri. II cild, Bakı, 1958, 52.

¹⁵ Bitlisi Haris. Leyli i Mecnun. Pervod, predislovie i primechanie Rudenko M.B., Moskva, 1965, 16.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Hemen güldü, şad oldu.
Sevindi şenlendi.
Onu yere koyduğunda
Ağlamaya, rahatsız olmaya başladı).
Verilmiş örneklerdeki örtüşme dikkat çekiyor. Ağlamanın nedenini
“Zatında çü var idi mehebbet” söyleyen Fuzuli gibi Bitlisî de aşkı
bilenlerin diliyle çocuğun aşktan bela çekeceğini söyler. Sonraki
olayların devam etme şekli de Fuzuli`de olduğu gibidir.

Fuzuli`de:

On yaşına yetdi ol yegane;
Atasına mügtezayi-adet.
Ferz oldu ki, onu ede sünnet.¹⁶

Bitlisî`de:

وكانيه نينسد و رمع متويد
كولالامجيد مېشده موب
یبادرازهدو لويو و تنسد
زاغا داهذی وويد تنسد¹⁷

(O, on yaşına geldiğinde
Güzellikte Aya benziyordu.
Babası bin bir büsatla
Onu sünnet etmeye (düğün yapmaya) başladı).

Bitlisî`de düğün töreni daha detaylı olarak betimlenmiş. 40 gün devam
eden düğüne Kufe`den Bağdat`a kadar aşiret ağalarını davet etmek
için kasidler gönderilir vs. Bundan sonra baş kahramanın okul zamanı
gelir.

Nizâmî`de:

ره یکنوکزا دیمما و زا مپید
لوغشم هشدی سرد و مپلعت
دنچ اب ن آن ارسپ درخ دنویپ
مه حول متسشن یرتخد ره
کدی ملیقزی یا وی ئاج
عمج هدمآ رد بدای ئارسد¹⁸

(Her bir çocuk umut ve korku sebebiyle,

¹⁶ Muhammed Füzuli. Eserleri. II cild, Bakı, 1958, 53.

¹⁷ Bitlisi Haris. Leyli i Mecnun. Pervod, predislovie i primechanie: M.B. Rudenko, Moskva, 1965, 17.

¹⁸ Nizâmî Gencevi, 1384, Külliyyatı Hamse, Der: Vahid Dastgerdi, Tahrân

Ders ve eğitimle meşgul idi.
Akraba olan o küçük erkek çocuklarla
Birkaç kız da bir odada (harfen; aynı levha)
oturmuştu.
Her biri bir yerden, bir aşiretten,
Edepevine toplanmışlardı).¹⁹

Mektebi`de:

خرد خرمه و د فصد هديشك
هر يك قزيبه رسيد
وسكي نارسين وچ منتشر ف
زافط و تميلا منتشر سد
وسكي فصد نارتخدن وچ رود
درگ هدمآ وچ مهمل عشم رود²⁰

(Yüzyüze iki saf toplanmışlar,
Her biri bir kabileden gelip yetişmişler.
Bir tarafta melek gibi erkek çocuklar,
Lutuf ve samimilikten yaranmışlar.
Bir tarafta huri gibi kızların sefi,
Nur meşalesi gibi toplanmışlar.)

Fuzuli`de:

Mektebde onunla oldu hemdem
Bir neçe melek misal gız hem,
Bir sef gız oturdu, bir sef oğlan,
Cem oldu behişte huriğilman.²¹

Bitlisi`de:

كدنچ ژي چك و شوخد ناسان
ركمه هلاق نيردي سردبن ادر
22 هصقلا كفصد چك و كفصد
هيشته ود زير ولورد

¹⁹ Nizâmî Gencevi. Leyli ve Mecnun, filoloji çevirme, izahlar ve notlar: professor Mübariz Alizade, Bakı, 1981, 62-63.

²⁰ Mektebi Şirazi, Leyla ve Mecnun, Tahran, 1373, s.147

²¹ Muhammed Füzuli. Eserleri. II cild, Bakı, 1958, s.54.

²² Bitlisi Haris. Leyli i Mecnun. Pervod, predslovie i primechanie Rudenko M.B., Moskva, 1965, s.18.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

(Onun (Gays`ın) akraba ve tanıdıklarından birkaç kız
(da)
Okumak azaplarında onunla okul arkadaşı oldular.
Nihayet, bir sef kız (oturdu), bir sef oğlan,
İki düzum inciye benziyorlardı.)

Verilmiş bu örneklerde ilginç bir paralellik dikkat çeker. Nizâmî'nin "Her biri bir kabileden ve bir yerden toplanıp". (Her yek ze gebile-yi ve ca-yi cem amede) mısraını Mektebi "Her biri bir kabileden yetişip" (Her yek ze gebile -ye reside) şeklinde iktibas etmiş. O, ayrıca Nizâmî'nin "cem amede" ifadesini "gerd amede" şeklinde kullanmış.

Fuzuli Nizâmî'nin şiirselliğinden (oğlanlar) "پسران", (kız) "دختر", (oturup) "نشسته" ve Mektebi'nin "huri", "sef" gibi kelimelerinden etkilenerak "Bir sef gız oturdu, bir sef oğlan, "Cem oldu behište hürî gilman" beytini ortaya koymuştur. Fuzuli'nin bu beytinin yapısı da Mektebi'nin " Bir terefde melek kimi oğlanlar, Bir terefde huri kimi gızlar" beytinin yapısına benziyor.

Bitlisî "Leylâ ve Mecnun"lara ne kadar tanık olsa da, okulda öğrencilerin oturma sahnesinin tasvirinde Fuzuli gibi "Bir sef gız (oturdu), bir sef oğlan" ifadesini kullanmıştır. Mektebi kızları "huri"ye, oğlanları "meleye", Fuzuli kızları "huri"ye, oğlanları gilmana, Bitlisî ise iki dizim inciye benzetmiştir. "İki dizim inci" ifadesiyle öğrencilerin güzelliği, zarıflığı ve düzenle oturmaları betimlenmiştir.

Fuzuli'nin "Leylâ ve Mecnun" mesnevisinde âşıklar kendi sırlarını saklamak için (ta olmaya raz aşıkara) belirli bahaneler uydururlardı:

Bir növ behane ile herdem
Könlünü gılırdı Geys hürrem.
Mektebden olan zamanlar azad,
Vesl için ederdi hiyle bünyad.²³

Fuzuli bu bahaneleri "Gesden unudurdu dersin ol zar", "Emden hettini gelet yazırdı", "Gesd ile nihan edib kitabın" vs. şeklinde ifade etmiştir. Bitlisî Fuzuli'de kitabı saklamak bahanesine yazı levhasını saklamak ve "gözleşmek" denilen bir oyunu da eklemiştir. Bu oyunun

²³ Muhammed Füzuli. Eserleri. II cild, Bakı, 1958, 58.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

kuralına göre birbirinin gözünün içine bakan iki âşıktan ilk olarak kim gözünü birinci kırpsa, o yenik sayılır.Fakat sır açılır ve Leylâ'nın annesi durumu anlayarak kızını okuldan çıkarıyor. Annesinin Leylâ'ya nasihati bölümü Nizâmî'nin eserinde yoktur. Fakat onun takipçilerinden Emir Hüsrev Dehlevi, Mektebi, Hatifi, Habibi, Fuzuli, Bitlisî ve diğerlerinin eserlerinde vardır. Bitlisî Fuzuli'nin eserinin bu bölümünün “Eşg olduğu yerde mehfi olmaz” mısrasını “Eşgi gizletmek mümkün değil (Aşk saklamak mümkün değil)” ناممکنه... عشق بت نهانی

şeklinde kullanmıştır. O, Fuzuli'nin

Oğlan eceb olmaz, olsa aşig
Aşiglik işi gıza ne layig?²⁴

- beytinde ise küçük bir değişim yaparak içeriğini ve kafiye yapısını korumuştur:

مرکب بت نیه راز هق شاء
عاشق بونیاته نینه لایق²⁵

(Bırak bini olsun sana aşık
Aşıklıl (işi) sana ne layık.)

Fuzuli “Güzarişi-hal-i Mecnun” bölümünde Mecnun'un okula gidip Leylâ'yı orada görmemesinden ve feleğe, alfabenin farklı harflerine, yazı yazmak için kullanılan malzemelere seslenerek geçirdiği sarsıntıyı, çilesini belirtir. Mecnun harflere önceki görüntüsünü koruduğuna göre sitem ediyor:

Düş, ey elif, istigametinden!
Şerm eyle bu geddü-gametinden!
...Ey nun! Çü nihandır ebruyi-yar,
Sen dehi nezerde durma, zinhar!
Ey mim! Çü ağzı oldu ğaib,
Oldu sene hem edem münasib!
...Ey hame, sirişkbar olubsan,
Sergeştevü bigerar olubsan!
Guya bu gün etmemiş müyesser,

²⁴ Muhammed Füzuli, a.g.e., 61.

²⁵ Bitlisi Haris. Leyli i Mecnun. Pervod, predslovie i primechanie Rudenko M.B., Moskva, 1965, 24.

Dövrän sene destbusi-dilber.²⁶

Bitlisî de "Mecnun'un okulda yalnız kalması" bölümünde Mecnun'un Leylâ'sız geçirdiği halleri Fuzulî'de olduğu gibi okul malzemelerinin aracılığıyla bildirir. O, Leylâ'ya seslenerek okula gelen çocukların, kitapların sayfalarının, alfabenin farklı harflerinin onsuz kederlendiğini, "elif" in dertten tüy gibi inceldiğini, "re" harfinin "dal" harfi gibi eğildiğini vb. göstermiştir.

Mecnun'un kendisini kör gibi tanıtır, kör dilenci gibi Leylâ ile görüşmesi bölümünden Bitlisî'nin Hatifi'den, Habibi'den değil, özellikle Fuzulî'den faydalandığını söyleyebiliriz. Her iki varyantta Leylâ Mecnun'u "ya dust!" çağrısından tanır.

Fuzulî'de:

Ol dusta zahir eyleyib raz,
 “Ya dust!” deyib, yetirdi avaz.
 Leyli ki, eşitdi ol sedayi,
 Bildi eşiyindeki gedayı,
 Evden çıhib etdi erzi-didar,
 Gıldı sedege zekati-rühsar.²⁷

Bitlisî de:

ایت سود وکوک یوا ربارد
 یف لاللا یسانای ربنمسد یو
 وک انرک تسدب وخن اریخ زیچ
 ژ یو وک یریب ناریدغ²⁸

(Kapının ağzında “Ya dust!” söylediğinde

O yaseminber onu hemen tanıdı.

O (annesine) dedi: “Kendi eliyle sadaka vermek

Başkasının aracılığıyla sadaka vermekten daha iyidir”.)

Fuzulî'nin Leylâ'sı Mecnun'u tanıyıp onun önüne koşar, Mecnun bu görüşü bir zekat ve sadaka olarak kabul eder.

Bitlisî "Mecnun'un Ahuyu ve Güvercini Serbest Bırakması" faslına da Fuzulî mesnevisinin etkisiyle yazmıştır. Nizâmî'de

²⁶ Muhammed Füzulî, a.g.e., 68.

²⁷ Muhammed Füzulî. Eserleri. II cild, Bakı, 1958, 142.

²⁸ Bitlisî Haris. Leyli i Mecnun. Pervod, predslovie i primechanie Rudenko M.B., Moskva, 1965, 31.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Mecnun'un ahuları kurtarması faslı vardır. Sonraları başka yazarlar da bu bölüme müracaat etmişler. Güvercinle ilgili bölüm ise ancak Fuzuli'nin eserinde vardır. Bertels bu bölüme yaklaşımını şu notla bildirmiştir. "İlginç bölümdür, çünkü güvercin eskiden beri Venüs'ün sembolik kuşudur."²⁹ Bitlisî, Fuzuli'nin eserindeki iki bölümü, iki başlığı bir başlıkta birleştirmiştir. Fuzuli'nin eserinde Mecnun:

Ey çeşmi-nigar yadigarı!

Sehl eyle mene ğemi-nigarı!³⁰

- derken Leylâ'nın gözlerini hatırlattığından dolayı ahuya,

Sen gasid imişsen, ey hemame,

Menden hem ilet nigare name!³¹

- söylerken Leylâ'yla arasında iletişim kuracağı için güvercine hazin ve hassas duygular besliyor. Üzüntü, yas simgesi olan gök rengine göre güvercini kendisine yakın sanır.

Bir lehze benimle hemnişin ol,

Gencineyi-razime emin ol!

Başım tükün aşiyane gılğıl,

Göz yaşımı abü dane gılğıl!³²

Bitlisî'de de Mecnun ahunun gözlerini Leylâ'nın gözlerine benzetir. Güvercini ise tuzaktan kurtarıp dost olur. Fuzuli'de "Başım tükün aşiyane gılğıl" arzu şeklinde söylenmiş, Bitlisî'de ise güvercin Mecnun'un bazen omzuna, bazen göğsüne konarak başında yuva kurmuştur.

Nizâmî'de Mecnun ahuları kurtarmak için atından, Fuzuli'de kıyafetinden, güvercini serbest bırakmak için kolundaki "düri-ter"den geçiyor. Bitlisî'de ise avcı Mecnun'dan hiçbir şey istemiyor, onun bir sözü ile hayvanları açıp bırakıyor.

Nizâmî'de düğün gecesi Leylâ İbn Selam'a sert bir tokat vurur. Fuzuli'de o, İbn Selam'a "Gurtar meni atadan-anadan, Bir ğem yeg olur iki beladan" dese de düğün gecesi hile kullanıyor: "...Okula

²⁹ Bertels Y.E. Nizâmî i Fuzuli, Moskva, 1962, 306.

³⁰ Muhammed Füzuli, a.g.e., 99.

³¹ Muhammed Füzuli, a.g.e., 101.

³² Muhammed Füzuli, Eserleri. II cild, Bakı, 1958, 101.

gittiği zamanlarda "nagah bir perizadın ona ülfet etdiyin" ve "Beniadem etme hemser! Yohsa gılam deminde fani, Bir zerb ile hem seni, hem ani!", söyleyerek³³ İbn Selam`ı korkutur.

Bitlisî de düğün gecesinin gerilimini bu epizodun yardımıyla ortadan kaldırır. İbn Selam kapıda gözüküğünde Leylâ diyor:

وڪس دن سدم وڪه متوبه مژيد
قوشعمى كيرپزا مژيمز
ىته وڪى دخمه مژ اهر رك
ىر بصد اروخب و تانيشا رك³⁴

("Bana yaklaşma! Sana ne diyorum
Ben uzun süredir bir perinin maşukuyum
Allah beni serbest etmeyene kadar,
(Gerek) sabırla (talihinle) barışasın".)

Bitlisî'nin eserinde Azerbaycan, Fars, Türk ve başka dillerde yazılmış, Kürt folklorunda yayılmış "Leylâ ve Mecnun"ların, aynı zamanda A.Hani'nin "Mem ve Zin" eserinin etkisi gözükmektedir. Şair belli bölümlerde küçük bir değişiklik yaparak kendi eserini yazmıştır. Örneğin, Nizâmî'de, Fuzulî'de Leylâ'yı Mecnun'un babası istemeye gider. Bitlisî'de ise bu görevi maiyet görür. Leylâ ve Mecnun aşkını Nizâmî "Bir kalp atıyordu o iki canda", Fuzulî "Güya iki tende idi bir can", Bitlisî ise "İki beden bir gömlek oldu" şeklinde ifade etmiştir. Ya da Leylâ'nın düğününde aniden Mecnun çıkarak düğün kafilesinin önünü kesip diyor: "Leylâ sen beni bırakıp gittin" (Terka te mehale, ey vefadar...). Nizâmî'nin "Karının Mecnun'u Leylâ'nın Kapısına Götürmesi", Fuzulî'nin "Bu, Mecnun'un zincire kendisini mukayyed ettiği" ve bahaneyle Leylâ tarafına gittiği" sözleri ile Bitlisî'nin Mecnun'un bir esir gibi davranması farklı özelliklere sahiptir. Nizâmî'de hem boynuna zincir geçirilmiş, hem de onu çekiştirerek götüren kişi bu işi bilerek yapmış, fakirliğin taşını atmak için bir tuzak gibi düşünmüşlerdir. Bitlisî'de ise bu, rızık kazanmak için kurulmuş bir tuzak değil, gerçektir. Nizâmî'de boynuna zincir geçirmiş kişiye "deli", Fuzulî'de "esir" denir. Bitlisî'de de Fuzulî'de olduğu gibi o kişi "esir" adlanır ve gerçekten de o esirdir ve

³³ Muhammed Füzulî, a.g.e., 149.

³⁴ Bitlisi Haris. Leyli i Mecnun. Pervod, predslovie i primechanie Rudenko M.B., Moskva, 1965, 59.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

bu yolla öldürdüğü kişinin intikamını almak zorundadır. Muhtemelen Bitlisî'nin bölümü bu şekilde kurgulamasına Fuzulî'nin

Bu ganlılığa gılıbdır igrar,
Men eylemişem bunu giriftar.³⁵

- beyti neden olmuştur. Burada “düşmancılık” anlamında kullanılmış “kanlılık” sözü Bitlisî'ye fikri bu şekilde ifade etmek imkanı vermiştir. Yahut Bitlisî'de anne karakteri kendi sertliği ile seçilir. Bu hem imajın milli karakteri, hem de bu olayın ailenin adına, şerefine, namusuna leke olarak algılanmasıyla ilgilidir. Mektebi'de ana haberi duyunca kızına "Benim ateşle dolu can ciğerim", diyor. Onun halini görünce kalbinin dumanından gökyüzü kararır. Ona hayatta dikkatli olmayı önerdiğini, bu haberin babasını nasıl etkileyeceğini de hatırlatıyor.

ماگا دوشردپ تلاحز
رد کاخذ ناهند دنک تلامج³⁶

(Baban durumunu bilirse,
Seni toprağın altına saklar.)

Fuzulî'de haber anneye ulaştığında çok rahatsız oluyor, heyecanlanıyor, korkuyor, şairin tabirince "Odlare tutuşub, yase batdı."³⁷ Onun sitem dolu her sözü bir hüküm niteliğinde olsa da kızının haline yanıyor ve onu babasıyla tehdit ediyor.

Tut kim, sene gıymazam meni zar,
Menden ulu bir müdebbirin var.
Neylersen eger atan eşitse,
Gehr ile sene siyaset etse?³⁸

Bitlisî'de ise annesi bu haberi duyunca öfkesinden ağlar, başına toprak döker, yaylığını yırtar, saçını yolar. Kızının yanında oturup öfkeyle: “Ah yaramaz, bu ne bela, ne rezillik”, - söyleyerek çadraya örtünmesini, evde oturmasını söyler.

ی دیا وتی چبل امژ همردب
کریط متن تروید همرسب

³⁵ Muhammed Füzulî. Eserleri. II cild, Bakı, 1958, 135.

³⁶ Mektebi Şirazi, Leyla ve Mecnun.....,s.149

³⁷ Muhammed Füzulî, a.g.e., 60.

³⁸ Muhammed Füzulî, a.g.e., 62.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

ئىد بىمژىد بىباب و مزخو ناسان
خونه ته و خون بطاس و جامان³⁹

(Eğer sen evden çıksan,
Başına taş (harfen: tolu) düşsün.
Babana, akrabana söyleyeceğim,
Senin kanını içsinler.)

Akrabaların Mecnun'un annesinin mezar taşına bütün belaların sebebi olarak Leylâ'ya beddua yazması ve buna benzer bazı küçük detaylar Bitlisî'nin kendi hayalinin ürünüdür. Belirtildiği gibi, Bitlisî'nin eseri orijinal değil. Hacim açısından da meşhur olan "Leylâ ve Mecnun"lardan küçüktür. Bazı bölümler, didaktik görüşler, Nizâmî'de özellikle belirtilen Mecnun'un şairliği vs. onun eserinde yoktur. Bölümler arasında ilişki bazen sağlansa da, bazen şair bu doğrultuda başarı sağlamamıştır. Bununla birlikte, Bitlisî'nin eseri Nizâmî'nin "Leylâ ve Mecnun" eserine Kürtçe nazire olarak ilgi uyandırıyor. 1965 yılında M.B.Rudenko bu eseri ortaya çıkarana kadar bu olgu, bilim alemine belli değildi. Y.E.Bertels, 1962 yılında "Nizâmî ve Fuzuli" kitabını yayımlarken Nizâmî'nin devamcıları arasında Kürt edebiyatından örnekler vermekte zorluk çekmiş, Ete'ye atfen Gorani lehçesinde mevcut bir yazının British Museumda bulunduğunu söylemekle yetinmiştir.⁴⁰ Fakat Kürtçe "Leylâ ve Mecnun"un sözlü ve yazılı varyantları çoktur. Jaba'nın koleksiyonunda ikinci bir "Leylâ ve Mecnun" eseri de vardır. Bu Kürt yazmalarını toplamakta Jaba'ya yakından yardım etmiş Molla Mahmud Bayezidi'nin eseridir. M.M.Bayezidi'nin eseri 1858 yılında nesirle yazılmış ve üzerine şöyle bir not düşürülmüştür: "Leylâ ve Mecnun" kitabının Türk dilinden Kırmancı Kürtlerinin diline çevirisi. Jaba da kendi yazmasının özetinde bu yazının Fuzuli'nin "Leylâ ve Mecnun" eserinin "Türk dilinden Kürt diline nesirle tercümesi" olduğunu yazmış. Rudenko bu görüşe katılmadığını, Bayezidi'nin eserini Heris Bitlisî'nin mesnevisinin nesirle aktarılması olduğunu

³⁹ Bitlisi Haris. Leyli i Mecnun. Pervod, predslovie i primechanie Rudenko M.B., Moskva, 1965, 24.

⁴⁰ Bertels Y.E. Nizâmî i Fuzuli, Moskva, 1962, 313.

belirtmiştir. Bunun için eserlerdeki metin yakınlığı, ifade benzerliğini, ayrı ayrı söz, ifade ve bölümlerin uygunluğunu esas alıyordu.⁴¹

Sonuç

Rudenko tarafından Heris Bitlisî'nin Nizâmî'nin "Leylâ ve Mecnun"unda olmayan bazı olayların (ağlayan bebeğin yani Mecnun'un bir güzelin kucığında sakinleşmesi, Leylâ ve Mecnun'un yeniden buluşmak bahanesiyle birbirine kitap vermesi, Mecnun'un koyun derisine girip sürüyle Leylâ'nın yurduna gitmesi vs.) Mektebi ve Nevai'nin aynı isimli eserleriyle uyuşma içinde olduğunu belirtilmiştir.⁴² Heris Bitlisî'nin söz konusu eseri geleneğe dayanılarak kaleme alınmıştır. Burada Nevai, Mektebi, Ahmed Hani'nin mesnevileriyle belirli örtüşmeler olabilir. Fakat Bitlisî kendi eserini yazan zaman daha çok Fuzuli'nin "Leylâ ve Mecnun" mesnevisinden faydalanmıştır. Mahmud Bayezid'in "Leylâ ve Mecnun" kitabının (Türk dilinden Kırmancı Kürtlerinin Diline Tercümesi) ve Jaba'nın kendi yazmasının özetinde bu yazmanın Fuzuli'nin "Leylâ ve Mecnun" mesnevisinin Türk dilinden tercümesi⁴³ ifadeleri ve Fuzuli ve Bitlisî'nin eserlerini kıyaslarken vardığımız sonuç şu ki, hem Bayezidi'nin, hem de Bitlisî'nin eserleri için temel kaynak Muhammed Fuzuli'nin "Leylâ ve Mecnun" mesnevisi olmuştur. Bayezid'in eserini metinlerin yakınlık, aynılık ve bölümlerin sırası açısından Bitlisî'nin eserinin nesir varyantı sanan Rudenko da dolaylı olarak bu fikri onaylamış olur.

---

⁴¹ Rudenko M.B. Opisanie kurdskih rukopisey Leningradskih sobraniy, Moskva, 1961, 63.

⁴² Bitlisi Haris. Leyli i Mecnun. Pervod, predslovie i primechanie: Rudenko M.B., Moskva, 1965, 12.

⁴³ Rudenko M.B. Opisanie kurdskih rukopisey Leningradskih sobraniy, Moskva, 1961, 62-63.

Кайнакча

ALİEV, G.Y.,1985, Temı i syujeti Nizâmî v literaturah narodov Vostoka, Moskva.

BERTELS, Y.E. ,1962, Nizâmî i Fizuli, Moskva.

BİTLİSİ, HARİS,1965, Leyli i Mecnun. Perevod, predslovie i primechanie Rudenko M.B., Moskva.

FÜZULİ MUHAMMED,1958, Eserleri, II cild, Bakü.

KÜRDOĞLU HÜSEYN,1997, Fuzuli ve AhmedHani, Mehemed Fuzuli 500. Beynelhalg Fuzuli simpoziumunun materialları (7-8 Noyabr 1996), Bakı, “Sabah”

NİZÂMÎ GENCEVİ, 1981, Leyli ve Mecnun, filoloji çevirme, izahlar ve notlar,Der: Alizade Mübariz, Bakü.

RUDENKO,M.B.,1961,Opisanie kurdih ruksey Leningradskih sobraniy, Moskva.

MEKTEBİ ŞİRAZİ, 1373, Leyla ve Mecnun, Tahran.

GENCEVI NİZÂMÎ,1384, Külliyatı Hamse, Der: Vahid Dastgerdi,Tahran.